

Zoeken naar de toekomst

Ruben Boers

Samenvatting

In Nederland bevindt zich een grote groep jongeren en jongvolwassenen zonder nationaliteit. Zij zijn Nederlands, groeien hier op, maar mogen niet (of slechts gedeeltelijk) naar school, ze mogen niet werken en niet op andere manieren bijdragen aan de maatschappij. Zij worden in een kwetsbare en afhankelijke positie gedwongen en hebben te maken met stigma en

uitsluiting. Dit artikel bespreekt de rol van het ongedocumenteerd zijn op de identiteitsontwikkeling van jongeren aan de hand van een casus. Toegang tot onderwijs kan deze jongeren de gelegenheid bieden om zich op een gezonde manier te ontwikkelen, voor zichzelf en de maatschappij. Het biedt hun de kans om op een volwaardige manier aan hun toekomst te bouwen.

Enige jaren geleden vond, op een koude novemberdag, in Amsterdam-Zuidoost een bijzondere gebeurtenis plaats. Toen het gerucht zich verspreidde dat immigranten na een interview met een docent van de Haagse Hogeschool in aanmerking zouden komen voor een verblijfsvergunning, verzamelden zich meer dan 700 mensen voor de Kandelaar, een gebouw dat als kerk wordt gebruikt door de Pentecostal Revival Church Nederland, waar deze gesprekken zouden plaatsvinden. Dat dit slechts een onderdeel betrof van een minor die door een tiental studenten werd gevolgd, maakte geen verschil. Uit de rij wachtenden, die ondanks de snijdende koude met het uur langer werd, klonk het geluid dat men het eigen verhaal wilde

vertellen: *'Professor Ruby, I have a story that needs to be told. The story of undocumented people. But my voice... our voices ... are unheard. You have the power to speak up. You have the power to tell our story.'*

Die dag kon bij lange na niet iedereen gesproken worden. Zelfs in de dagen erna bleven mensen komen. Daarom werden alle namen en telefoonnummers genoteerd en werd beloofd met iedereen contact op te nemen voor een kort gesprek. Dat is ook daadwerkelijk gebeurd. In dit artikel komt Rose aan het woord, een jonge vrouw die in het kader van deze gesprekken werd geïnterviewd. Aan de hand van deze casus zal beredeneerd worden dat kwetsbare jongeren die uitgesloten

worden, volwaardig toegang moeten krijgen tot onderwijs en zo tot de maatschappij. Professionals spelen daarin een essentiële rol.

Dutch Dreamers

In 2017 ontstond consternatie in de Verenigde Staten over een bericht dat later wereldnieuws werd: 11 miljoen *dreamers* zouden worden gedeporteerd. Dreamers zijn ongedocumenteerde jongeren die op minderjarige leeftijd illegaal de VS zijn binnengebracht. De naam is een verwijzing naar de (nooit geratificeerde) Development, Relief and Education for Alien Minors (DREAM) Act. Dit document zou hen recht op onderwijs en werk geven, ondanks hun illegale status.

In Nederland bestaat ook zo'n groep ongedocumenteerde jongeren die droomt van een toekomst in dit land, gebaseerd op toegang tot onderwijs, werk en alle andere maatschappelijke domeinen waar burgers toegang toe hebben. We noemen ze de Dutch Dreamers. Het is niet bekend hoeveel ongedocumenteerde jongeren er precies zijn in Nederland. In het rapport *Kinderen buiten beeld* (Kromhout et al., 2014) wordt nog eens benadrukt wat de moeilijkheden zijn bij dergelijke schattingen, niet in de laatste plaats uiteraard het feit dat deze jongeren niet geregistreerd staan. De auteurs verwijzen naar een schatting van het aantal ongedocumenteerde volwassenen in Nederland door het WODC. Dat lag in 2009 tussen 60.667 en 133.624 personen. Het aantal ongedocumenteerde kinderen ligt in Nederland op enkele duizenden (Kromhout et al., 2014).

Een deel van deze jongeren is in Nederland geboren of op zeer jonge leeftijd met hun ouders

hierheen gekomen en opgegroeid. Zij kunnen zelfs staatloos zijn: bijvoorbeeld wanneer ze in Nederland zijn geboren uit ongedocumenteerde ouders (en nooit een verblijfsvergunning hebben gehad) of wanneer het land van herkomst van de ouders het gezin of het kind niet accepteert. Zij krijgen van de Nederlandse overheid niet de Nederlandse nationaliteit.

Van onreglementair naar ongewenst

Tot de jaren tachtig van de vorige eeuw konden migranten zonder verblijfsvergunning een betrekkelijk normaal leven leiden; ze hadden een sofinummer (voorloper van het BSN-nummer) waarmee ze 'wit' konden werken. Ze betaalden loonbelasting en premies, waren verzekerd tegen werkloosheid en hadden een ziektekostenverzekering. Ook konden ze in een sociale huurwoning wonen, hadden ze recht op huursubsidie, een bijstandsuitkering en studiefinanciering, hadden dus toegang tot werk en onderwijs en genoten een grote mate van bescherming. Ze hadden daarmee een redelijk volwaardige positie in de maatschappij, al moesten ze wel altijd op hun hoede zijn, want deze verworvenheden konden ze ook gemakkelijk weer kwijtraken (Van Eijl, 2012).

Vanaf de jaren negentig veranderde het discours echter. Illegaliteit, een term die voorheen voor allerlei onwettige activiteiten werd gebruikt, raakte steeds meer verbonden met migranten. Vreemdelingen zonder geldige verblijfsvergunning werden illegale migranten of kortweg 'illegalen'. De Koppelingswet van 1988 zorgde voor toenemende controle en uitsluiting doordat overheids-systemen beter op elkaar aansloten. Niet alleen dreef dit migranten uit alle sociale voorzieningen, ook konden ongedocumenteerden nu makkelijker worden opgespoord en uitgezet. Dat was ook de bedoeling, want de kern van de Koppelingswet was: '[...] dat voorkomen moet worden dat nog niet toegelaten vreemdelingen zich toegang weten te verschaffen tot de normale samenleving. Voorkomen moet worden dat vreemdelingen een schijn van volkomen legaliteit kunnen verwerven. Het gaat dus expliciet om uitsluiting en het gaat er om

Het is niet bekend hoeveel ongedocumenteerde jongeren er precies zijn in Nederland

Rose

Rose is een jonge vrouw van 19 jaar oud. Ik spreek haar in een klein appartement in de Bijlmer. Ze woont daar bij haar gastouders. Haar moeder komt uit een Afrikaans land en is ongedocumenteerd. Rose heeft dus ook geen papieren. Haar leven lang al niet. Drie jaar geleden liet haar moeder haar achter. Rose denkt dat ze een last was voor haar moeder omdat het moeilijk was om voor twee mensen te zorgen. Dat begrijpt ze wel. Rose heeft nauwelijks contact meer met haar. Soms zien ze elkaar nog in de kerk en spreken ze elkaar even. Maar die momenten worden steeds schaarser. Haar vader woont elders in Europa. Een paspoort heeft hij daar niet, maar wel een verblijfsvergunning. Hij heeft haar nooit erkend, en bovendien zou dat niet voldoende zijn. Omdat ze in een ander EU-land is geboren, moet ze in principe in dat land een paspoort aanvragen. Maar omdat ze daar al 15 jaar weg is, kan ze er geen aanspraak meer op maken. Dat ze inmiddels meerderjarig is, compliceert de zaak nog verder.

Rose is in Nederland opgegroeid en gaat hier naar school. Ze zit in de vijfde klas van de havo. Over drie weken heeft ze haar eindexamen. Ze kan naar school op basis van het Verdrag voor de Rechten van het Kind (Artikel 28) maar haar gastouders geven aan dat het 'steeds moeilijker' wordt. Ze ervaart haar leven als heel onzeker, vooral omdat ze niet weet wat de toekomst brengt. Het ergst vindt ze de gedachte dat ze wordt uitgezet. Naar het land van haar ouders. Ze heeft geen contacten daar, dus ze kent niemand. Bovendien spreekt ze geen enkele van de talen daar. Heel af en toe googlet ze wat over het land. Rond tien voor zeven 's ochtends staat Rose op. Dan gaat ze naar school. Daarna komt ze direct terug naar huis en zit ze de rest van de dag in de kleine huiskamer van de flat. Ze gaat niet uit, ze gaat nergens anders heen. Op straat probeert ze zich zo onopvallend mogelijk te gedragen. Ze leeft in constante angst om ontdekt en opgepakt te worden.

In de tweede klas, toen ze 14 was, begon het langzaam duidelijk te worden dat ze anders was dan haar klasgenoten. Bijvoorbeeld omdat ze niet mee mocht op schoolreisje. Vanaf toen begon ze zich buiten te sluiten. Ze wilde er niet de hele tijd aan denken. Dat voelde veiliger. Ze gaat niet vaak met vriendinnen om. Eigenlijk heeft ze er maar twee. Die weten wel van haar situatie. 'In het begin was het moeilijk voor hen om te beseffen. Maar nu begrijpen ze het wel. Toch maken ze niet mee wat ik heb meegemaakt.' Voor de rest van de klas en de leraren houdt ze haar leven verborgen. 'Als ik dan op school ben, dan vertellen vriendinnen wat ze van het weekend allemaal gedaan hebben. Uitgaan

dat dat ook zichtbaar is. De "normale samenleving" moet dat ook normaal gaan vinden, dat de uitsluiting ook redelijk is' (Fischer, 2018).

Ongedocumenteerden moeten dus het land verlaten. Is de aanvraag tot asiel (meerdere malen) afgewezen, dan moet dat binnen 24 uur gebeuren. Afgewezenen kunnen vrijwillig meewerken aan de eigen terugkeer. Dat betekent dat ze ervoor kunnen kiezen om naar een zogenoemde Vrijheid Beperkende Locatie (VBL) te verhuizen. Daar wachten ze op de terugkeer. Deze personen mogen niet ver reizen en krijgen ook minder geld en

medische zorg. Maar ze kunnen er ook voor kiezen te wachten tot ze ontdekt worden en naar een uitzetcentrum gebracht worden. Dat zijn detentiecentra waar ze beschikbaar worden gehouden voor uitzetting.

Een uitgesloten wereld

Jongeren die in Nederland zijn opgegroeid, hebben geen land om naar terug te gaan. Ze zijn onzeker over de toekomst in een land waar ze niemand kennen, de taal niet spreken en niet weten hoe ze moeten overleven. Dat brengt de meesten van hen

enzo. Maar ik heb thuis gezeten. Ik wil ook leuke jongens ontmoeten... Het is heel moeilijk om voor te stellen. Je voelt je gemakkelijker als je alleen bent en je houdt niet van anderen om je heen.' Elke dag is voor Rose hetzelfde: 'Als morgen de dag helemaal anders zou zijn, dan zou ik positiever in het leven staan. Gemotiveerder.'

Toen Rose 16 werd, heeft haar moeder via de kerk haar huidige gastouders benaderd of ze voor Rose konden zorgen. De gastmoeder van Rose vertelt: 'Het is moeilijk. Ik kan niet reizen. Niet naar mijn eigen familie. Want je weet nooit wat er gebeurt. Hoe kunnen we hulp krijgen? Rose mag niet werken en mijn man moet extra werken. Ze kan niets bijdragen.' Rose zegt dat het makkelijker zou zijn als ze zou mogen werken, bijvoorbeeld een bijbaantje. Dan kunnen haar gastouders ook reizen.

Over drie weken doet Rose eindexamen. Ze moet zich focussen op haar diploma, maar wat daarna komt is nog onzeker. Ze fantaseert er wel over, ze heeft uitgezocht wat ze wil studeren. Vroeger wilde ze graag kinderarts worden. Ze kan goed met kinderen overweg, kan goed leren en is heel nieuwsgierig. Ze houdt ervan dingen te weten te komen. Nu zou ze graag verloskunde studeren, maar de situatie maakt dat niet mogelijk. Ze kan niet naar een vervolgopleiding. Wat dan? Die vraag stelt ze zich nu elke dag. Kan ze bij haar gastouders blijven? Hoe lang? Werken zal niet kunnen en zwart werk is ook heel moeilijk. Er staan hoge boetes op het in dienst nemen van ongedocumenteerden. Ze probeert zich op de positieve zaken te richten, op dingen die nog wel kunnen. En ze hoopt dat ze niet wordt uitgezet. 'Dat is het ergste wat me kan gebeuren.'

Rose is boos op de overheid, want die heeft de mogelijkheid om haar een verblijfsvergunning te geven. En dat gebeurt niet. Ze krijgt bij de rechter en de IND maar niet uitgelegd dat het land van haar ouders geen thuis voor haar is maar een onbekende plek. 'Ze stellen dat ik daar met open armen wordt ontvangen. Ze willen er niet diep naar kijken, alleen een beetje globaal. Ze willen zo min mogelijk mensen toelaten als buitenlander, zo zie ik het. Ze nemen niet de tijd om rustig naar mijn situatie te kijken.' Ze snapt het niet. '[...] want ik ben wel donker van kleur, maar ik voel me wel Nederlands. Ik heb mijn hele leven hier gewoond.' Ze voelt zich 'gebroken' en 'een beetje alleen'.

er daarom toe om onder te duiken in de illegaliteit (Staring & Aarts, 2010). Het ongedocumenteerde circuit fungeert inmiddels als een parallelle samenleving, waarin juridisch niet-bestaanden het hoofd boven water proberen te houden.

Deze jongeren moeten overleven binnen een steeds strenger en stigmatiserender beleid. Ze groeien op in de marge van de samenleving waarin ze vele 'normale' mogelijkheden moeten ontberen, zoals aanspraak maken op sociale verzekeringen, woningen en voorzieningen zoals gezondheidszorg en onderwijs. Dit gaat gepaard

met de gebruikelijke armoedeproblematiek, zoals slechte behuizing, het ontbreken van gezonde voeding, het ontbreken van schoolbenodigdheden, speelgoed, kleding, etc. (Kromhout et al., 2014). Een zware last, zonder legale mogelijkheden om eruit te komen (UNHCR, 2011). Het verhaal van Rose laat zien welke impact dit heeft.

Gebroken identiteit

Ongedocumenteerden zijn een uitgesloten en gestigmatiseerde groep. De jongeren met wie ik heb gesproken, zijn zich daarvan pijnlijk bewust.

Ongedocumenteerde jongeren die in Nederland zijn opgegroeid, hebben geen land om naar terug te gaan

Ze weten dat ze 'anders' zijn en schamen zich voor hun situatie. Die schaamte leidt tot een teruggetrokken leven waarin ze zo min mogelijk proberen op te vallen. Jongeren verliezen hun eigenwaarde en ontwikkelen fysieke en psychische gezondheidsklachten. Dat staat een volwaardige identiteitsontwikkeling in de weg. Marginalisering draagt het risico van uitbuiting en misbruik in zich mee, alsook middelengebruik en criminaliteit (Van Zantvoort, 2019).

Het verhaal van Rose maakt dit nog eens duidelijk. Haar schaamte heeft haar gekooid, zowel fysiek als mentaal. Ze voelt zich niet veilig in de publieke ruimte en verplaatst zich slechts tussen de huiskamer en de school. Ze kan niet zichzelf zijn bij vriendinnen en naar haar gastouders voelt ze zich een last. Haar schaamte en haar onzekerheid weerhouden haar ervan sociale relaties aan te gaan en te ontwikkelen, zowel in vriendschappen als in de liefde. Haar gevoelens worden bovendien gevoed door het stigma dat zwaar weegt voor Rose. Tijdens het emotionele gesprek geeft ze aan dat ze weet dat ongedocumenteerden als parasieten en als criminelen worden gezien.

Haar vrije tijd besteedt ze thuis, achter haar computer of voor de televisie. Ze onderneemt geen activiteiten die jongeren van deze leeftijd normaal gesproken wel doen: uitgaan, experimenteren en gaandeweg je identiteit ontwikkelen. Antwoorden als die van Rose staan niet op zichzelf. Ongedocumenteerden proberen zich in de regel zo onzichtbaar mogelijk te maken. In niets kijkt ze terug op een leven van een vrolijke tiener. Haar eerdere dromen om kinderarts te worden zijn versplinterd. De toekomst hangt haar als een zwaard van

Damocles boven het hoofd. Een gezonde identiteitsontwikkeling impliceert een toekomstbeeld waar naar gestreefd kan worden. Maar wanneer Rose wordt gevraagd naar haar toekomst, vertelt ze dat dit een zwart gat is. Ze heeft geen toekomstbeeld of enige verwachting. Ze heeft eerder angst voor de toekomst. Ze is bang om uitgezet te worden, naar een onbekend land. Rose is daarin geen op zichzelf staande casus.

Het beleid treft deze jongeren hard. Hun wordt het recht op verblijf ontnomen, ondanks dat ze in Nederland zijn geboren of hier zijn opgegroeid. Daarnaast hebben deze jongeren na hun 18^e verjaardag geen recht meer op onderwijs en kunnen ze zich ook niet inschrijven. De jongeren mogen niet werken, ook geen vrijwilligerswerk doen. Het Kinderpardon van 2013 bracht daarin geen verandering. Nederland stelde dat het pardon niet gold voor kinderen waarvan de ouders niet meewerken aan hun eigen uitzetting. En dus kwam er nauwelijks een kind voor in aanmerking. In 2019 kregen ongeveer 700 kinderen een pardon door een nieuwe kinderpardonregeling. Dat was ook meteen het einde van de regeling (Van der Linde, 2019). Momenteel is er niets.

Call to action

In tijden waarin de vluchtelingenstromen wereldwijd nog niet eerder groot waren, waarin migratiestromen naar Europa onverminderd hoog zijn en het een *idee fixe* is dat dit stopt, zal het aantal ongedocumenteerde jongeren toenemen. Hun kwetsbaarheid zal groter worden door het toenemend stringenter beleid. Maar deze kwetsbaarheid brengt risico's met zich mee, voor de groep zelf maar ook voor de samenleving. Er valt een hoop te winnen; een mogelijkheid tot participatie is een mogelijkheid tot een positieve bijdrage.

Ze weten dat ze 'anders' zijn en schamen zich voor hun situatie

Een gezonde identiteitsontwikkeling impliceert een toekomstbeeld waarnaar gestreefd kan worden

Bovendien remt inclusie de risico's die gepaard gaan met uitsluiting. Voor de jongeren betekent dit de gelegenheid tot ontwikkeling en zodoende het versterken van het cognitief vermogen en de eigen capaciteiten. Daarmee kunnen ze verschillende opties verkennen en afgewogen keuzes maken ten behoeve van de eigen rol in en bijdrage aan de maatschappij (Van Zantvoort, 2019).

Als professionals moeten we deze groep kunnen begeleiden voorbereiden. De eerste taak is om deze 'niet-bestaanden' bij te staan. Dat begint met de tijd nemen om te luisteren, erkennen dat iemand bestaat en de moeite waard is. Dat maakt mensen menswaardig. Een luisterend oor is daarin meer dan iemand aanhoren. Het betekent aandachtig luisteren om zodoende samen oplossingen te zoeken en te vinden.

Ongedocumenteerden zijn vaak wanhopig, maar hun situatie is niet per definitie hopeloos. Er bestaan vele initiatieven en organisaties die zich toeleggen op het helpen van ongedocumenteerden. Enkele voorbeelden hiervan zijn het Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt (LOS), Vluchtelingenwerk Nederland, Leger des Heils, Straatconsulaat, Wereldhuis, GGD, STEK, Rotterdams Ongedocumenteerden Steunpunt, OndersteuningsKomitee Illegale Arbeiders (OKIA), Advocatenkantoor Fischer, ASKV/Steunpunt Vluchtelingen, We Are Here, enzovoorts. Eind 2015 startte de campagne 'Iedereen Aan de Slag', waar het Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt (LOS) het secretariaat van voert. Met een manifest werd het probleem aangekaart dat ongedocumenteerden die ouder zijn dan 18 jaar geen toegang hebben tot educatieve voorzieningen,

niet mogen werken en geen vrijwilligerswerk mogen doen. Ook werden in verschillende steden in Nederland initiatieven genomen en projecten opgezet om oplossingen te bieden voor de gesignaleerde problemen.

Onderwijs is de sleutel naar een gewilde dagbesteding, kennisverwerving in het algemeen, maar ook naar het verwerven van een eigen positie en realiseren van toekomstscenario's. Kortom, onderwijs vormt de brug naar een volwaardige identiteitsontwikkeling en een blik op de toekomst. Alle kinderen zonder documenten kunnen naar school tot 18 jaar. Wanneer de opleiding voor de 18^e verjaardag begonnen is, is het ook voor volwassenen zonder verblijfsvergunning mogelijk om onderwijs te genieten. Bovendien bestaat er een groot aantal cursussen, opleidingen en workshops waarbij een verblijfsvergunning niet gevraagd wordt. Zelfs officiële opleidingen bieden soms mogelijkheden voor deze groep. Verworven kapitaal kan overgedragen worden aan lotgenoten, soms vinden dergelijke initiatieven vanuit ongedocumenteerden al plaats.

Belangrijk is dat een groep rechtelozen *empowered* kan worden om haar stem te laten horen. Dit mag niet afhangen van een toevallige docent die op een koude novemberdag de tijd heeft genomen om te luisteren naar een tiental studenten.

Over de auteur

Ruben Boers

(j.l.r.boers@hhs.nl) is docent-onderzoeker bij de faculteit Sociaal Werk en Educatie en lid van de kenniskring Inclusive Education. Vanuit de minor Human Rights and Social Work heeft hij zich toegelegd op extreem gemarginaliseerde groepen, in het bijzonder ongedocumenteerde jongeren.

Geraadpleegde literatuur kunt u vinden op:
www.tijdschriftvoororthopedagogiek.nl